

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU VI

6-9 Kasım 2008

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDİTÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

**ULUSLARARASI
USKUDAR SEMPOZYUMU VI**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. İsmail Eriinsal
Prof. Dr. Mustafa Uzun / Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Halis Yunus Ersoz / Doç. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı
Doc. Dr. Fikret Saricaoglu / Doç. Dr. Erhan Afyoncu

Yayın Koordinatörü

Doc. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı

Yayına Hazırlık

Ahmet Önal, Ugur Demir

İmla ve Tashih

Prof. Dr. Mustafa Uzun, Ahmet Karataş

Görsel Araştırma

Dr. Coşkun Yılmaz, Doç. Dr. Erhan Afyoncu, Ugur Demir, Ahmet Önal

Fotograf

İsmail Küçük, Edibe Eren, Suphi Darıcalı, Kenan Koca,
İsa Telli, Hamit Eteevrans, A. Bilal Aslan,

Kapak Fotograf

Ahmet Remzi Tülüce (Mihrimah Sultan Camii Avlusu)

Tasarım/Uygulama

Hamit Celebi, Sabit Ertas, Bülent Avnamak

Baskı ve Cilt

Seçil Ofset

İstanbul 2009

ISBN 9944-5807-8-6

Telif hakları Üsküdar Belediyesine aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz
basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

KÜLTÜR VE SOSYAL İŞLER MÜDÜRLÜĞÜ

Hakimiyeti Milliye Caddesi,

Atlas Çıkmazı No: 69

USKUDAR / İSTANBUL

Tel: 0 216 531 30 00 ■ Faks: 0 216 531 31 03

www.uskudar.bel.tr

Farsça Kaynaklara Göre Üsküdar'ın Tarihi ve Coğrafyası

DR. NAMIK MUSALI

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Asırlar boyunca ekonomik ve siyasî amaçlarla Doğu'daki müslüman memleketlerden İstanbul'a gelen tüccarların ve elçilerin yolu üzerinde bulunan Üsküdar, âdeta İstanbul'un kapısı ve Asya'nın batı semtindeki son nokta olarak görülmüş, hatıralara ve hikâyelere konu olmuştur. Son Ortaçağlar ve Yeni Tarih döneminde Farsça yazılmış birtakım kaynaklarda Üsküdar'ın adı anılmaktadır. Üsküdar'dan bahseden Farsça kaynaklar iki çeşittir:

1. Tarihî eserler. Bu tür kaynaklarda (örneğin, XVI-XVII. asırlara ait olan "*Cihangüşâ-i hakan-i sahib-kıran*", "*Şerefname*", "*Tarih-i âlem-ara-i Safevî*" vs.) Osmanlı toprağında gelişen siyasi olaylarla ilgili olarak Üsküdar hakkında kısa bilgilere rastlanmaktadır.
2. Coğrafya eserleri ve seyahatnameler. Bu türden olan bazı kitaplarda İstanbul hakkında bilgiler verilirken, özel olarak Üsküdar'ın da üzerinde duruluyor ve Üsküdar'ın coğrafi mevkisine, görünümüne, ahalisine ve anıtlarına dair malumat veriliyor. Mesela, ünlü Azeri gezgin ve coğrafyacı Hacı Zeynel Abidin Şirvanî'nin (1780-1837/38) Farsça yazdığı *Riyâzü's-seyâhat*, *Hadâikü's-seyâhat* ve *Bustânü's-seyâhat* adlarındaki geniş hacimli eserleri XIX. yüzyılın ilk çeyreğindeki Üsküdar hakkında ilginç bilgiler içermektedirler.

Farsça salnamelerin müellifleri bazı askeri ve politik gerilimlerden, önemli devlet toplantılarından, Osmanlı sultanlarının hayatından, zamanın görkemli şahsiyetlerinin biyografisinden, Safevî elçilerinin Osmanlı sarayına gidişinden bahsederken Üsküdar'ı anmışlardır. Farsça tarihî kaynakların metinlerinde Üsküdar hakkındaki bilgiler sistemsiz ve dağınıktır. Fakat bu bilgiler, sözünü ettiğimiz müverrihlerin Üsküdar'a dair tasavvurlarını değerlendirmek açısından hususi bir önem taşımaktadırlar.

Aslen Doğu Anadolu'dan olan, fakat uzun bir süre Safevî devletinde görev yapan, daha sonra Osmanlı hizmetine geçen Şeref Han Bitlisî 1597-1598 yıllarında yazdığı *Şerefnâme* adlı eserde birkaç kez Üsküdar'ı anmıştır. Eserinin bir yerinde o, h.726/m.1325-26 yılında ilk Osmanlı hükümdarı Osman Gazi'nin vefat etmesi ve onun yerine oğlu Orhan Gazi'nin iktidara geçmesi hadisesini kaleme alır ve aynı yılda, yani Orhan Gazi'nin saltanatının ilk yılında Bizans yönetimi altında bulunan birtakım kalelerin yanı sıra, Üsküdar yakınlarındaki Samandra kalesinin de fethedilerek Osmanlı topraklarına katıldığını kaydeder (Bitlisî 1862: 30). Yine aynı müellif h. 886 / m. 1481-82 yılından bahsederken Üsküdar'ın adını anıyor ve meşhur Osmanlı sultanı Fatih Sultan Mehmed'in orada vefat ettiğini yazıyor: "Bu yılda Üsküdar'ın Tekir çayırı adlı yerinde Sultan Mehmed şu fani dünyaya veda etti" (Bitlisî 1862: 122). Şeref Han, Sultan Mehmed Fatih'in çağdaşı olmuş ulema ve şeyhler sırasında "zamanın bilgesi ve devrin mükemmel insanı olan" Mevlânâ Hüsrev'in "İstanbul, Galata ve Üsküdar kadısı olduğunu ve Ayasofya'da müderrislik yaptığını" yazar (Bitlisî 1862: 124). Farsça kaynaklarda Üsküdar'ın siyasî tarihiyle ilgili bazı hatalı bilgilere de rastlıyoruz. Meselâ, XVI. yüzyılın ünlü Safevî tarihçisi Hasan Bey Rumlu h.857/m.1453 yılının olaylarından, İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethinden bahsederken, o günlerde Osmanlı ordusunun "Galata kasabasını, Üsküdar'ı, Ahyolu'nu ve Silivri'yi aldığını" yazıyor (Rumlu 2006: 315). Oysa ki, Üsküdar 1453 yılında, Fatih döneminde değil, daha Orhan Gazi devrinde, 1357 yılında Osmanlı yönetimi altına geçmişti (Ayvazoğlu 2008: 249).

Azerbaycan'ın tarihî başkenti Tebriz'den Osmanlı payitahtı İstanbul'a gelen elçilerin hafızalarında Üsküdar özel bir iz bırakmış ve bu hususiyet Safevî döneminin birtakım tarihî eserlerine yansımıştır. Bu kaynaklarda Üsküdar'a verilen önemin neticesi olarak, Safevî şahlarının diplomatik delegelerin İstanbul'a gidişinden bahseden bazı hikâyelerde hatta İstanbul boğazı "Derya-i Üsküdar" ("Üsküdar denizi") diye anılmaktadır. Anonim bir müellif tarafından yazılmış, *Târîh-i Âlem-ârâ-i Şah İsmail* veya *Târîh-i Âlem-ârâ-i Safevî* adlanan bir esere göre, Merv savaşının ardından Şah İsmail'in (1501-1524) Sultan II. Bayezid'e (1481-1512) elçi gönderdiği Halil Ağa Rumlu Üsküdar denizinin kenarına varmış, onun geldiği hakkında sultana bilgi verilmiş, sultan ona yol verilmesini emretmiş ve o, gemiye bindirilerek karşıya, yani Avrupa yakasına geçirilmişti. Orada ona mihmandâr ve kalacak yer verilmişti (*Âlem-ârâ* 1350: 329; *Âlem-ârâ* 1349: 382). Kaynaklar Süleyman Yasavul adlı diğer bir Safevî elçisinin de Üsküdar'da bulunmasına dair bilgi içermektedirler. O, Üsküdar'a gelmiş ve oradan sultanın adamlarının eşliğinde İstanbul'a geçmişti (*Âlem-ârâ* 1350: 455; *Âlem-ârâ* 1349: 501).

Yukarıda adını zikrettiğimiz anonim kaynağın malumatına göre, Sultan Yavuz Selim'in (1512-1520) hâkimiyetinin başlarında yeğeni Sultan Murad, Safevî sarayına iltica ediyor ve onunla görüşen Şah İsmail ona Rum diyarına girip Tokat'tan Üsküdar'a kadar her yeri fethedeceğini ve Üsküdar denizinin kıyısına çıkacağını va'd ediyor. (*Âlem-ârâ* 1350: 471; *Âlem-ârâ* 1349: 510). *Cihangüşâ-i*

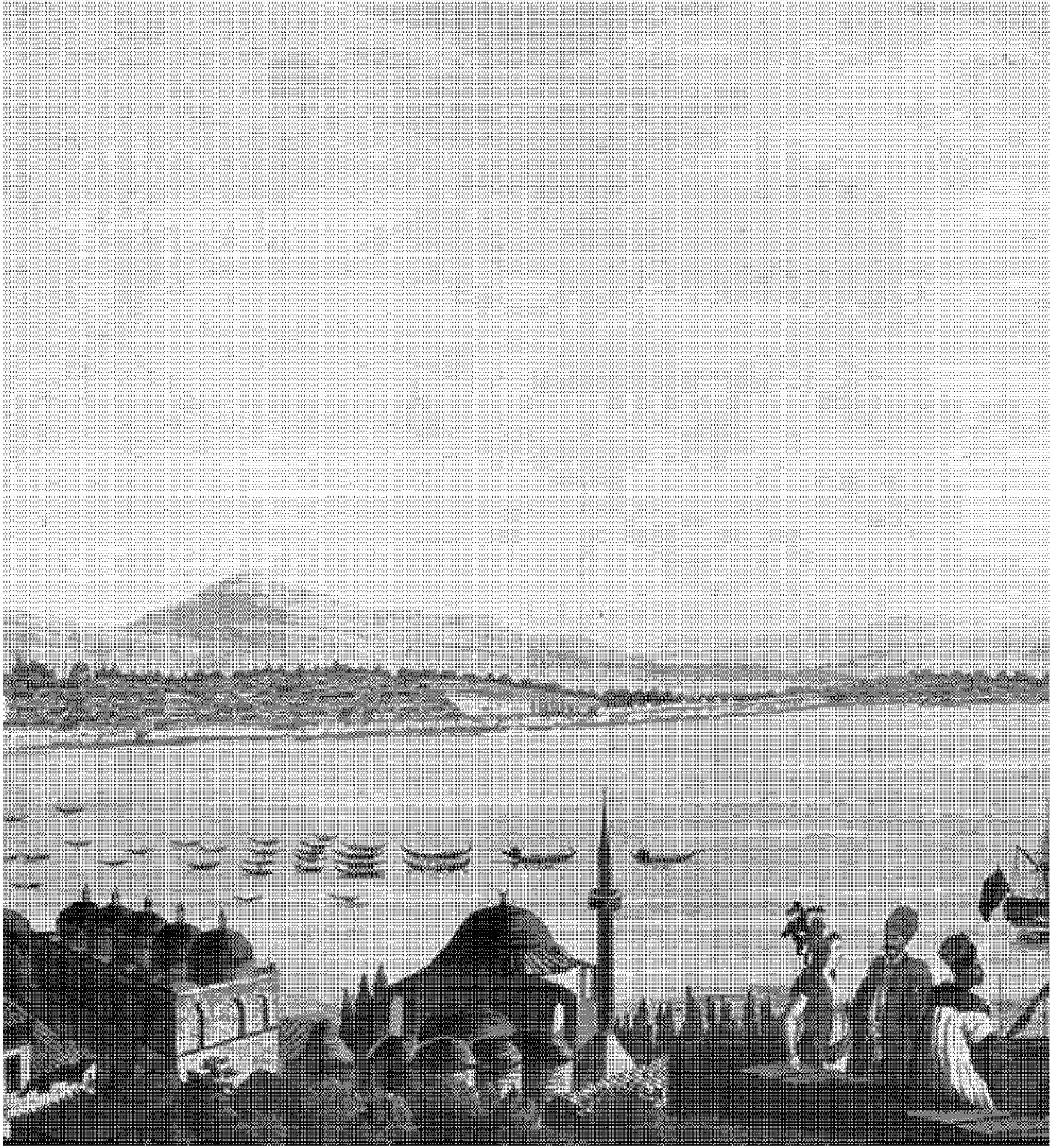
Hâkân-ı Sâhib-karan adlı salnamenin müellifi Bicen, Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine sefere başlarken "gayet azamet ve şevket ile Üsküdar'dan hareket ettiğini" yazıyor (*Cihangüşâ* 1986: 490). Sultan Selim Acem seferine çıkarken İstanbul'dan Üsküdar'a geçmiş ve Üsküdar'da askerî seferle ilgili bir müşavere yapmış. Bu toplantı sonucunda vezir-i a'zâmın teklifi üzerine Diyarbakır'dan değil, Erzincan yolundan yürümek kararı alınmıştı. Bu hadise Üsküdar'ın Osmanlı devleti için önemli olan resmî toplantılara ev sahipliği yaptığının göstergesidir. Sultan Selim Üsküdar'dan Şah İsmail'e ikinci elçisini göndermiş ve ona yazdığı mektupta "derya derya orduyla Acem tarafa yol aldığını" haber vermiş ve "savaşa âmâde olmasını" istemişti (*Âlem-ârâ* 1350: 472-473; *Âlem-ârâ* 1349: 513-514).

Dikkatimizi çeken cihet şudur ki, XVI-XVII. yüzyılların Farsça tarihî kaynaklarında Üsküdar İstanbul'un terkibinde değil, ayrı bir belde olarak görülüyor ve Üsküdar'ın İstanbul'a geçiş yeri olduğuna vurgu yapılıyor (Safevî, 488). Örneğin, Bicen, Sultan II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Sultan Ahmed'in Üsküdar'a geldiğini ve daha sonra oradan kendi mülazımlarıyla İstanbul şehrine geçtiğini yazıyor (*Cihangüşâ* 1986: 475).

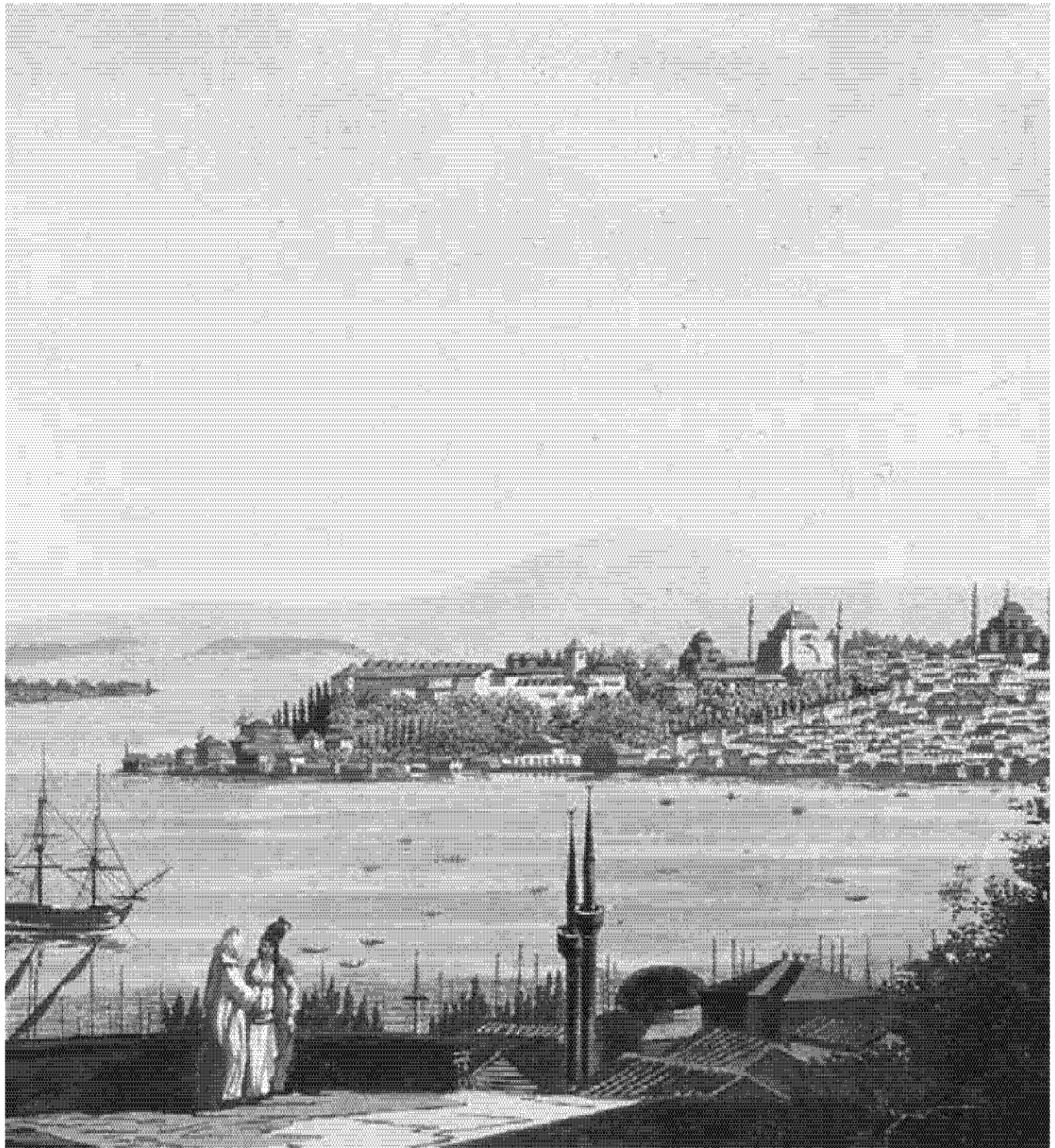
Ünlü Azerî gezgin ve bilim adamı Hacı Zeynel Abidin Şîrvânî kırk yıl boyunca seyahat yapmış, bir çok ülkelerde olmuştur. Seyyah altı-yedi ay boyunca İstanbul'da yaşamış ve Üsküdar'da da olma fırsatı bulmuştur. O, seyahatnamelerinde İstanbul'u Nefs-i İstanbul, Galata, Kasımpaşa ve Üsküdar diye dört esas kısma ayırır. 1826-1827 yıllarında yazdığı *Riyâzü's-seyâhat* ve *Hadâikü's-seyâhat* adlı eserlere göre, o zaman İstanbul'da yaklaşık 200 bin ev vardı ki, bunun da tahminen 100 bini Nefs-i İstanbul'da, 40 bini Üsküdar'da, 30 bini Galata'da, 20 bini Kasımpaşa'da bulunmaktaydı. Bu rakamlardan anlaşıyor ki, İstanbul'daki evlerin yüzde yirmisinden fazlası Üsküdar'daydı. Seyyahın malumatından yola çıkarak, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul ahalisinin beşte bir kısmından fazlasının Üsküdar'da yaşadığını söyleyebiliriz.

Şîrvânî Üsküdar'ın coğrafi mevkii hakkında şu bilgiyi veriyor: "Üsküdar Galata'nın ve İstanbul'un güney tarafındadır. Onunla İstanbul arasında bir boğaz vardır ki, eni 1 mil, uzunluğu 20 fersaktır. İskender-i Rumi Karadeniz'i Akdeniz'e birleştirmek için zamanın garipliklerinden olan bu boğazı yaptırmıştır. Üsküdar'da 40 bin civarında ev vardır" (Şîrvânî 1974: 366-367; Şîrvânî 1348: 387). Seyyahın burada Makedonyalı İskender'le ilgili kaydı halk arasında dolaşan tarihî efsaneden başka bir şey olmasa da, Şîrvânî seyahatnamelerindeki bu bilgi Üsküdar ve çevresi hakkında halk arasında folklor olarak asırlarca yaşanan efsane ve rivâyetleri öğrenmek bakımından önemli olabilir.

Yine aynı seyyah 1831-1832 yıllarında yazdığı *Bustânü's-seyâhat* adlı eserinin "Gülşen-i evvel" dediği birinci faslında Üsküdar'a özel bir yer ayırmış ve Üsküdar hakkında hatıralarını şöyle kaleme almıştır: "Üsküdar muazzam bir liman ve mükerrer bir şehirdir. Bu şehir İstanbul'un bir parçasıdır. Hiç şüphesiz, onunla İstanbul arasında deniz bulunduğu ve Anadolu semtinde yer aldığı için o şehrin Anadolu beldelerinden olduğunu yazıyor. (Üsküdar) gayet azametli bir

Avrupa yakasından Sarayburnu ve Üsküdar'ın görünümü

liman ve geniş bir şehirdir. Yüksek ve alçak zemin üzerinde yapılmıştır. Kuzey ve batı tarafı açıktır. Havası mülayimdir ve rutubete meyillidir. Bazılarına göre altıncı, diğer bir rivayete göre ise beşinci iklime aittir. Orada 50 bine yakın gönül okşayan ev vardır. Oranın ahşaptan yapılmış üç katlı evleri güzel görünüşlüdür. Bu şehirde zenginlik ve servet oldukça çoktur, zahmet ve nikbet ise son derece azdır. Ben o diyarda ardıç, çam, serv ve çınar ağaçlarını çok görmüşüm. Bu şehirde uzunluğu bir fersah, eni yarım fersah olan bir mezarlık vardır. Oradaki her bir mezarın yanbaşıda bir serv ağacı bitmiş ve başını feleklere doğru yükseltmiştir. Mezarlar üzerinde çokça nergis çiçekleri açmıştır. Hakikaten de ben diğer şehirler arasında (Üsküdar kadar) seyranlılık olan bir yer görmemişimdir” (Şirvânî 1315: 70). İlk iki seyahatnamesinden farklı olarak Hacı Zeynel Abidin Şirvânî bu son seyahatnamesinde Üsküdar’daki evlerin sayısının 40 bin değil, 50 bine yakın olduğunu yazmıştır. Onun burada hakkında bahsettiği mezarlık Üsküdar’daki Karacaahmet mezarlığı olmalıdır.

Böylece, bildirimizde XVI-XIX. asırlarda Farsça kaleme alınmış toplam yedi kaynağın (dört tarihî eserin ve üç seyahatnâmenin) Üsküdar’a ilişkin malumatını inceledik. Farsça kaynakların Üsküdar’da gelişen önemli hadiseler, buranın coğrafyası, demografik durumu ve özellikleri hakkında verdikleri bilgilerin Üsküdar’ın Osmanlı dönemine ait tarihi geçmişinin öğrenilmesi ve tebliğ edilmesi açısından belirli bir değere sahip olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

1. Âlem-ârâ, *Âlem-ârâ-i Safevî* (be kûşeş-i Yedullah Şükri), Tahran 1350.
2. a.mlf., *Âlem-ârâ-i Şah İsmail* (ba-mukaddeme vü teshih ü talik-i Asgar Müntezer Sahib), Tahran 1349.
3. Ayvazoğlu, Beşir, *Yahya Kemal’in İstanbul’u*, İstanbul 2008.
4. Bitlisî, Şeref Han, *Şerefnâme* (be ehtemam-i Veliaminof-Zernof), c. II, Sankt-Petersburg 1862.
5. Cihangüşâ, *Cihangüşâ-i Hâkan* (mukaddeme ve peyvestha Dr. A. Müztar), İslâmabad 1986.
6. Şirvânî, Hacı Zeynel Abidin, *Bustânü’s-seyâhat*, Tahran 1315.
7. a.mlf., *Hadâikü’s-seyâhat* (ba mukaddeme-i Qonabadi Rıza Alişah), Tahran 1348.
8. a.mlf., *Riyâzü’s-seyâhat* (be sa’y u ehtemam-i Ağamir Kuliyeve), c. II, Moskva 1974.
9. Rumlu, Hasan, *Ahsenü’t-tevârih* (çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2006.